

Od deníků k výzkumu: Metodologie sociálních věd interaktivně

(L. Jarkovská & M. Nosková, Grada 2026, 286 s.)

Kniha *Od deníků k výzkumu* zaujme již v úvodu tím, s jakou samozřejmostí se Lucie Jarkovská a Martina Nosková vzpírají obvyklému pojetí „ideálního čtenáře“ metodologické příručky. Autorky přiznávají, že chtějí psát pro tři různé skupiny – studující a vyučující (nejenom) sociálněvědních odborů, ale i pro širší veřejnost. Každá z těchto skupin vstupuje do textu s odlišnou zkušeností. Autorky toto napětí nezakrývají, ale činí je součástí své pedagogické strategie a nabízejí čtenářstvu možnost zvolit si vlastní cestu textem.

Struktura knihy a její pedagogická logika

Úvodní kapitoly vytvářejí rámec pro práci s knihou a uvádějí čtenáře do způsobu uvažování, který autorky rozvíjejí v dalších částech textu. Kapitola o deníkovém psaní nabízí doporučení a pravidla pro práci s deníkem jako nástrojem reflexe a výzkumu. Naproti tomu text věnovaný obavám z metodologie a přehled nejčastějších otázek jsou zaměřeny především na vyučující a ukazují možnosti využití deníkového psaní ve výuce metodologie. Nejde o teoretické uvedení, ale o orientaci: jak číst, jak přemýšlet, jak začít.

Jádro knihy tvoří deset lekcí koncipovaných jako samostatné, ale vzájemně propojené bloky. První dvě uvádějí čtenáře do výzkumnického uvažování prostřednictvím každodennosti. Další lekce se věnují postupnému zpřesňování výzkumného procesu: stanovení cíle práce, ukotvení výzkumu, sběru dat, rozlišování mezi popisem a interpretací a práci s pozorováním jako zdrojem dat. Závěrečné lekce otevírají prostor pro simulaci akčního výzkumu a případové studie.

Lekce jsou vystavěny na variacích technik volného psaní a systematického zaznamenávání informací, techniky 5× proč, word trip, přípravy a realizace rozhovorů či tvorby „stovkového seznamu“. V části věnované každodennímu využití deníku pak autorky doplňují techniky jako stepping stones, foto-hashtagy nebo paralelní scénáře. Přesto však kniha není katalogem postupů. Techniky jsou prostředkem, nikoli cílem; jejich smysl se ukazuje až v kontextu pedagogického rámce, který autorky formulují v závěru.

Po lekcích následují tři shrnující kapitoly určené různým skupinám čtenářů: vyučujícím, studujícím a těm, kdo chtějí psaní využívat mimo akademické prostředí. Součástí knihy

je také série rozhovorů s lidmi z různých profesních oblastí – publicistiky, dramaturgie, psychologie, konzultantské praxe, sociálněvědního výzkumu či hudby, které rozšiřují představu o využití deníků v různých profesních kontextech.

Knihu uzavírá doslov, v němž autorky vyjasňují pedagogický rámec, z něhož vycházejí. Kniha není v jejich pojetí pouze souborem technik, ale kurikulárním materiálem odpovídajícím na otázky koho, jakými obsahy, jak a proč vzdělávat. Deníkové techniky jsou tak součástí širšího pedagogického přístupu, který má ambici proměňovat podmínky, v nichž se výuka odehrává.

Přestože kniha nabízí propracovaný soubor aktivit a pedagogických postupů, vyvstává otázka, nakolik jsou nabízené postupy přenositelné i do výzkumných projektů, které vyžadují robustnější metodologické ukotvení. Kniha přesvědčivě rozvíjí výzkumnou citlivost, reflexi a schopnost práce se zkušeností, méně prostoru však věnuje systematické diskusi metodologických rozhodnutí a jejich zdůvodňování. Právě proto je vhodné chápat ji spíše jako inspirativní doplněk klasických metodologických příruček než jako jejich náhradu.

Výzkum začíná pozorností

Kniha reaguje na některá omezení tradiční výuky metodologie, která se na vysokých školách často opírá o teoretické rámce, terminologii a formální požadavky, ale méně o proces, pozornost a práci s konkrétní zkušeností. Text tak vstupuje do širší diskuse o vztahu mezi osvojováním metodologických znalostí a rozvojem výzkumných kompetencí. Nezpochybňuje význam metodologických konceptů a postupů, větší důraz však klade na schopnost všimát si detailů, reflektovat zkušenost, formulovat otázky a postupně rozvíjet výzkumnou citlivost.

Právě pozornost zde představuje výchozí bod výzkumné práce. Schopnost přesně zachytit a popsat vlastní zkušenost vytváří předpoklad pro citlivé porozumění zkušenosti druhých. Výzkumná otázka proto nevzniká primárně z aplikace metodologických pravidel, ale z dlouhodobého pozorování, zaznamenávání a promýšlení konkrétních situací.

Autorky přitom klasické metodologické texty neodmítají; v úvodu naopak uvádějí devět titulů, které považují za základní. Jejich přístup však přesouvá pozornost od abstraktních metodologických kategorií ke konkrétním situacím, z nichž výzkumné otázky vyrůstají. Tento posun od abstraktního ke konkrétnímu je v českém prostředí stále poměrně neobvyklý, přesto právě on může vést k užším, lépe vymezeným a metodologicky uchopitelným tématům.

Z hlediska pedagogického výzkumu je cenné i to, že takto pojatá metodologie otevírá prostor pro formulaci témat vyrůstajících z každodenní zkušenosti a konkrétních situací vzdělávací praxe. Zdůrazňuje význam schopnosti rozpoznávat problémy vznikající přímo v terénu a proměňovat je ve smysluplné výzkumné otázky. V kontextu výzkumu školního vzdělávání může tento přístup přispět k citlivějšímu zachycování procesů učení, interakcí mezi aktéry i problémů, které se v běžném chodu škol objevují, ale nejsou vždy snadno identifikovatelné prostřednictvím předem vymezených výzkumných kategorií.

Hybridní charakter knihy jako metodologický postoj

Hybridní povaha knihy, stojící na pomezí metodologické příručky a textu zaměřeného na osobní rozvoj či sebereflexi, není stylistickým experimentem, ale promyšleným postojem. Autorky ukazují, že výzkumné dovednosti se mohou rozvíjet i prostřednictvím aktivit, které nejsou na první pohled „akademické“. Tím rozšiřují představu o tom, co může být legitimní součástí přípravy na výzkum, a zároveň nabízejí nástroje přístupné i těm, kdo se s metodologií teprve seznamují.

Z pedagogického hlediska je důležité, že kniha pracuje s praktickými problémy, které studující skutečně řeší. Nezačíná teorií, ale situací. Tento přístup je užitečný i pro vyučující, kteří hledají způsoby, jak studenstvo vést k přesnějšímu vymezení tématu a k práci s daty, která nejsou jen ilustrativní, ale analyticky nosná. Kniha tak ukazuje, že cesta k výzkumu může začínat jinde, než jsme zvyklí, v detailu, v osobní zkušenosti, v pozornosti k tomu, co se běžně přehlíží.

Přínos výzkumu současně nespočívá pouze v produkci nového poznání, ale také v jeho potenciálu zpochybňovat ustálené mocenské vztahy a přispívat k jejich proměně. V doslovu autorky ukotvují svou výuku do širšího rámce, který vychází z kritické pedagogiky a z důrazu na vztahové pojetí vzdělávání. Nezbytné je proto reagovat na témata krize, zátěže a nejistoty, jež studující přinášejí do výuky.

Autorky se vymezují vůči individualistickému pojetí odolnosti a wellbeingu, jež klade důraz na adaptaci jednotlivce. Opírají se o kritiku tohoto přístupu a rozvíjejí pojetí wellbeingu založené na budování podpůrných vztahů, soudržnosti komunit a vytváření podmínek pro kvalitní sociální vazby. Vysokoškolské prostředí vnímají jako prostor, kde je důležité podporovat institucionální dynamiku tak, aby usnadňovala smysluplné sociální interakce. V tomto kontextu není dostačující naučit studující pravidla výzkumu; je potřeba hledat emancipační rozměr.

Deníkové techniky jako nástroj vztahového učení

V tomto rámci mají vyučující specifickou roli. Autorky totiž nechtějí jen naučit studující, jak dělat výzkum. Vedou je k tomu, aby dokázali proměňovat podmínky, v nichž se učí a pracují. Aby dokázali rozpoznat, co je zatěžuje, co je stresuje, co jim brání v soustředění – a aby se učili vytvářet prostředí, které podporuje vztahy, spolupráci a sdílení. K rozvoji odolnosti nepřispívají tím, že posilují jednotlivce, ale tím, že podporují procesy, které propojují studující, posilují jejich kooperaci, solidaritu a péči.

Deníkové techniky mohou být jedním z nástrojů, jak takové procesy iniciovat: umožňují sdílení zkušeností, zpřesňování popisu situací a rozvoj citlivosti k tomu, jak různí lidé vnímají tutéž událost. Kniha proto neobsahuje jen seznam aktivit, ale i jejich varianty, příklady otázek a tipy, jak s nimi pracovat. Autorky tak drží pedagogickou pozici nejen prostřednictvím obsahu, ale i způsobu vedení čtenáře. Tento přístup zasazuje do konceptu soucitného výzkumu (compassionate research), jak jej rozvíjejí Lise-Hélène Smith a Anjan Narayan (2019, s. 276). Soucitný výzkum cílí na sebeuvědomění a posílení pocitu sounáležitosti s okolním světem. Zároveň se vymezuje vůči praxi, v níž výzkum využívá zkuš-

nosti účastnic a účastníků primárně ve prospěch akademických a výzkumných institucí, a nahrazuje ji vztahovým a pečujícím způsobem poznávání, díky němuž jsou výsledky poznání hmatatelnější.

Tři roviny práce s knihou

Knihy nabízí možnosti využití ve třech vzájemně propojených rovinách. První je rovina dovedností: rozvíjet pozornost, přesnost, schopnost popisu, práci s emocemi. Dále jde o rovinu pedagogického designu: vytvářet interaktivní, srozumitelné a využitelné lekce, jež podporují sdílené učení. Konečně jde i o hodnoty a postoje: přijmout, že cílem výuky není adaptace na podmínky, ale jejich proměna; že výzkum není jen technika, ale způsob, jak rozumět světu a jak do něj vstupovat.

Knihy *Od deníků k výzkumu* může být inspirací ve všech těchto rovinách. Plný potenciál knihy se ukazuje tehdy, je-li chápána nejen jako soubor konkrétních metod a pedagogických postupů, ale také jako vyjádření určité pedagogické pozice. Nabízí totiž představu výuky založené na sdílení zkušeností, vztahovosti a spolupráci, v níž je rozvoj výzkumného myšlení úzce propojen s pozorností k detailu, kontextu a podmínkám, v nichž se učení i výzkum odehrávají.

Literatura

Smith, L. H., & Narayan, A. (2019). Teaching compassionate research in a global classroom. *Teaching in Higher Education*, 24(2), 248–257. <https://doi.org/10.1080/13562517.2018.1541882>

Silvia Zatková
Pedagogická fakulta MU, Institut výzkumu inkluzivního vzdělávání
zatkova@ped.muni.cz
 <https://orcid.org/0009-0009-9444-4027>